

Toimus religiooni ajaloole pühendatud teadus- konverents

■ 19. oktoobril toimus EELK Usuteaduse Instituudi ruumides religiooni ajaloole pühendatud teaduskonverents. Konverents, mille peakiri oli „Algkristlike gruppide enesemõistmine ja inimesepilt monoteismi ja polüteismi vahelises pinges”, keskendus eeskätt Rooma keisririigi religiooniloole ning toimus Eesti Teadusfondi grandid nr. 8665 „Algkristlikku ideoloogiat kujundanud tegurid sünkretistlikus Rooma impeeriumis” raames. Grandi hoidja on Usuteaduse Instituudi usuteaduskonna dekaan ja Uue Testamendi teaduse professor dr. Randar Tasmuth, põhitäitjateks Tartu Ülikooli Vana Testamendi ja semistika dotsent dr. Urmas Nõmmik, Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi religiooniuuringute dotsent dr. Jaan Lahe ja Usuteaduse Instituudi süstemaatilise teoloogia õppejõud dr. Arne Hiob. Doktorandina osaleb grandis ka Elo Süld Tartu Ülikooli usuteaduskonnast. Grandi üldteema on „Algkristlikku ideoloogiat kujundanud tegurid sünkretistlikus Rooma impeeriumis”.

Konverentsil pidasid neli pikemat ettekannet grandid põhitäitjad Nõmmik, Tasmuth, Süld ja Lahe, viimane kahasse Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi doktorandi Ergo Naabiga. Lühikese ettekandega esines ka Tallinna Linnavalitsuses sotsioloogina ning Usuteaduse Instituudis lektorina töötav religioonisotsioloog Liina Kilemit, kes lisaks modereeris loengutele järgnenud paneeldiskussiooni.

Ettekandes „Vaga ja vaene: katse portreerida tundmatuid” rääkis Nõmmik mõistete „vaga”, „vaene” ja „alandlik” esinemisest muistse Iisraeli religioosuses kirjanduses, eriti Vana Testamendi psalmides. Mõistekasutust

uurides jääb mulje, et tegemist ei ole lihtsalt teatud isikuid iseloomustavate omadustega, vaid kindla identiteediga gruppidega, millistest üks nimetas end „vagadeks”, teine „vaesteks”. Võib arvata, et teatud psalmid, kus neid mõisteid eriti palju kohtab, on pärit just nimetatud gruppidele. Et psalmid on kollektiivne looming ja kujunenud välja pikaajalise redaktsiooni protsessi tulemusena, on Vana Testamendi uurijate hulgas üldtunnustatud tõsiasi. Eriliselt tähelepanu äratav „vagade” ehk hasiidide¹ rühmitus, mida iseloomustab militaristlik hoiak. Võib olla kindel, et rühmitus tekkis juba enne Makkabite ülestõusu 2. saj. e. Kr., mil juudid pidid kaitsma oma usulist identiteeti helleniseerimise eest ning mil nad võitlesid oma usulise ja poliitilise iseseisvuse eest Juudamaad valitsenud seleukiidide dünastia vastu. „Vagadeks” hakkasid ennast kutsuma ilmselt oma esivanemate religioonile ustavaks jäänud juudid, kellel tekkis konflikt oma helleniseerunud usukaaslastega ning seejärel ka seleukiidide võõrvalitsusega. Seevastu „vaeste” ja „alandlike” (*ebjonim, anavim*) rühmitus tundub olevat vanem kui „vagade” rühmitus ja on võimalik, et see tekkis juba Pärsia valitsuse ajal, 5.–4. saj. e. Kr., mil pärslaste kehtestatud uue maksumüsteemi tulemusena Juudamaa elanikkond kihistus tugevalt.

Lahe ja Naab vaatlesid oma ühises ettekandes „Keisrikultus Juliuste-Claudiuste ja esimese Flaviuste dünastia valitsusajal ning selle võimalikud kajastused algkristlikus kirjanduses” esmalt keisrikultust kui ühte valitsejakultuse vormi. Viimane oli levinud nii muistses Lähis-Idas kui ka antiikmaailmas. Rooma keisrikultuse tekkimise üksikasjad ei ole teada, kuid me tunneme seda kultust eeskätt arvukate raidkirjade, kultusehitiste ja kultuses kasutatud esemete põhjal, mida on leitud Rooma riigi erinevatest piirkondadest. Vähem on kirjalikke allikaid ning need on sageli poleemilised (Suetoniuse „Keisrite elulood”, alates 2. sajandist pärinev kristlik kirjandus). Siiski võib öelda, et keisrikultuse levinuimaks vormiks oli mitte elava keisri austamine jumalana, vaid tema kaitsevaimu ehk *genius*’e kultus ning et keisrikultust ei viidud sisse mitte keisrite endi algatusel, vaid nende alamate poolt. On kindel, et keisrikultus polnud vaid poliitiline lojaalsusavaldus, vaid ehe religioon. Algkristluse vanimates ürikutes, Uue Testa-

¹ Seni eesti sõnaraamatutes kasutusel olevaid sõnavorme *hassiidid*, *hassidism* ei pea uurijad põhjendatuks. s-geminatsioon on tarbetu nii heebreake kui ka kreeka keele kasutust arvesse võttes. – Toim.

mendi kirjutistes keisrikultust veel otsesesõnu ei mainita (küll on seal juttu konkreetsetest keisritest (Augustus, Tiberius, Claudius) ja suhtumisest valitsejavõimu. Ainus teos, kus väga tõenäoliselt keisrikultusega polemiseeritakse, on Johannese Ilmutusraamat, mis pärineb 1. sajandi lõpust p. Kr. Küll kasutatakse aga paljudes Uue Testamendi kirjutistes valitsuse- ja võimusümboolikat ning termineid, mis on kattuvad keisrikultuses kasutatutega. Need sümbolid ja mõisted on kantud üle Kristusele, mis lubab oletada teatud varjatud konfrontatsiooni keisrikultuse ideoloogiaga. Primaarselt tuleb valitsus- ja võimusümboolikat Uue Testamendi tekstides seostada siiski Vana Testamendi kuningaideoloogiaga, mis on omakorda seotud muistse Ida kuningaideoloogiaga.

Tasmuth käsitles oma ettekandes „Inimese varjatud „mina” Paulusel: kas üksnes isiklik asi?” apostel Pauluse kirjades esinevat haruldast väljendit „seesmine inimene”, mida kohtab Pauluse kirjades vaid kahes kohas. Tasmuth analüüsis väljendit esmalt teiste Pauluse antropoloogiliste mõistete taustal („ihu”, „mõistus”, „süda”, „hing”) ja leidis, et seda väljendit ei saa pikemalt samastada ühegagi neist. Erinevalt mõistetest „liha” ja „hing” ei leia sellele analoogi Vanast Testamendist, küll kohtab seda aga 1. saj. p. Kr. elanud kreekakeelsel juudi autoril Aleksandria Philonil. Ei saa tõestada, et Paulus laenas väljendi Philonilt, ega ka vastupidist, kuid esmakordselt kohtab väljendit „seesmine inimene” Platonil ja on kindel, et Philon oli Platoni teostega tuttav. Pauluse puhul viimast tõestada ei saa, kuid on võimalik, et ta tundis suulise pärimuse kaudu (kuid pole välistatud, et ka erinevate antoloogiate ja florileegiumite kaudu, mis olid antiikmaailmas levinud) platonistliku filosoofia peamisi mõtteid ja ideid. Viimased olid hellenistliku juutluse hulgas, mida esindab ka Paulus, laialt tuntud. „Seesmine inimene” tähistab Paulusel inimese olemuse kõige sügavamast tuuma, mis võib uueneda päev-päevalt ja on erilises suhtes Jumalaga. Inimesed moodustavad aga kollektiivi (koguduse, inimkonna) ja seetõttu ei ole „seesmine inimene” Pauluse käsitluses vaid inimese isiklik asi, vaid miski, mis ühendab inimesi üksteise ja Jumalaga.

Viimases põhiettekandes „Muhammadi ja Pauluse enesemõistmine seoses arusaamaga ilmutusest” võrdles Süld apostel Pauluse ja Koraanis kajastuvat prohvet Muhammadi käsitlust ilmutusest. Kumbki neist ei pidanud ennast mingi uue religiooni või liikumise raja-

jaks. Muhammad pidas ennast viimaseks lülis Jumala saadikute pikas ketis, kuhu kuuluvad Aabraham, Mooses ja Jeesus. Ta mõistis oma missiooni vaid varasemate saadikute kuulutuse kordamise ja lõpuleviimisena. Ka Paulus ei astu üles kui uue religiooni kuulutaja, vaid seostab ennast Vana Testamendi traditsioonidega, kujundades viimastest spetsiifilise ilmutusloo. Viimane seik on oluline esimeste kristlaste enesemõistmise seisukohast – nad mõistsid end küll millegi uue esindajatena, kuid samas tunnistasid järjepidevust selle uue ning Vana Testamendi traditsiooni vahel. See järjepidevuse rõhutamine säilis tähelepanuväärsel kombel ka ajal, mil kogudustes domineerisid juba inimesed, kellel oli hellenistlik, mitte juutlik kultuuritaust. Nii Paulus kui Muhammad rõhutavad, et nende ilmutus ei pärine neilt endilt – Muhammad on saanud selle otse Jumalalt, Paulus aga Kristuselt. Oluline erinevus Muhammadi ja Pauluse vahel seisneb aga nende enesemõistmises – kui Muhammad mõistab ennast ilmutuse vahendajana, siis Paulus näeb ennast vaid kristliku sõnumi ühe kuulutajana teiste apostlite kõrval, pretendeerimata erilisele positsioonile ilmutusloos.

Oma lühiettekandes rääkis Kilemit esmalt teguritest, mis mõjutavad grupi religioosse identiteedi kujunemist. Sellisteks teguriteks on inimeste rahvus, sugu, vanus, haridus ja kultuuritaust, kuid religioosset grupiidentiteeti mõjutavad oluliselt ka suhted teiste religioossete gruppidega. Rääkides algkristlaste identiteedist, tuleb arvestada eeskätt tollase juutluse erinevate rühmitustega ning kreeka-roma religiooni järgijatega. Religioosse grupi enesemõistmist mõjutavad ka välised sündmused. Oluliseks ajalooliseks sündmuseks, mis aitas kaasa kristluse eraldumisele juutlusest, oli kindlasti kreeka-roma taustaga ja juudi taustaga kristlaste kokkulepe mitte nõuda kristlastelt, kellel puudub juudi taust, ümberlõikamist. Ka Jeruusalemma templi hävitamine roomlaste poolt 70. a. p. Kr. aitas kaasa juutluse ja kristluse eraldumisele teineteisest.

Ettekandele järgnenud paneeldiskussioonis arutati, millisest hetkest peale võib algkristlust vaadelda oma identiteediga uue religioosse liikumisena. Diskussioonis osalejad jõudsid järeldusele, et kristluse ja juutluse eraldumine teineteisest oli pikaajaline protsess, mis jõudis aga lõpule juba 1. saj. jooksul. Selle protsessi alged peituisid juba Jeesuse enese kuulutuses. Jeesus ei tahtnud küll luua uut usundit, kuid mitmed tema õpetuse punktid ei mahtunud

tollase juudi religiooni raamesse. Neist peamine oli tema enesemõistmine, s. t. see, kuidas ta nägi oma suhet Jumalaga ja rolli ilmutusloos. See sai ka ajendiks tema konfliktile tollase juutlusega, mis lõppes tema vangistamise ja hukkamisega. Noore kristliku koguduse järgnevad konfliktid juutlusega jätkasid teatud mõttes seda Jeesuse konflikti. Religiooni sotsioloogias on levinud seisukoht, et religioonid tekivad ja kujunevadki läbi konfliktide ning seepärast võib öelda, et esimeste kristlaste konfliktid juutlusega ning hiljem ka Rooma võimudega aitasid kaasa kristliku identiteedi kujunemisele.

Järgmine konverents samal teemal on plaanis korraldada käesoleva aasta sügisel.

Artikkel on kirjutatud ETFi grandi nr. 8665 („Algkristlikku ideoloogiat kujundanud tegurid süinkretistlikus Rooma impeeriumis”) raames.

Jaan Lahe,
Urmas Nõmmik,
Randar Tasmuth

Veel veidi „bojaar” Vassili Rosladinist

Tunas 2012, nr. 3 jutustas Valdur Ohmann Kõrkkülas seisvast, 4. veebruaril 1590 sealsamas hukkunud vene aadlimehe Vassili Rosladini mälestuseks püstitatud kiviristist,¹ tõdedes, et teavet Rosladinist endast on säilinud õige napilt. Nii see on, kuid õnneks saab siinkirjutaja siiski veidi omalt poolt lisada.

Alustame sellest, et Vassili Rosladin polnud selle sõna täpses mõistes ei bojaar ega „Novgorodi bojaar”. Novgorodi bojaare polnud 16. sajandil enam olemaski. Moskoovias oli bojaare, s. t. bojaaride duuma täisliikmeid (olid ka madalamalt koteeritud liikmed – okolnitšid, duuma-aadlikud ja duumadjakid) vaid käputäis, eri ajal mõneteistkümnest mõnekümmeni, ning ei Vassili Rosladin ega keegi tema lähematest sugulastest kuulunud nende sekka. Bojaariks on teda eksitavalt nimetatud seetõttu, et nii siin, Liivimaal, kui ka laiemalt Saksamaal ja Põhjamaades kutsuti toona bojaarideks kõiki Vene aadlikke, kuni nende kõige madalamate kategooriateni välja. Samuti valdavalt õigeusklikus ja slaavi enamusega Leedu suurvürstiriigis tähendaski bojaar just alamaadlikke, šlahta põhjakihti nii jõukuse kui ka ühiskondliku positsiooni poolest.

Vassili Rosladin kuulus siiski küllaltki tuntud Kvašninite suguvõsasse, mille mitmed liikmed (näiteks Ždan Kvašn) olid Liivi sõja ajal juhtivalt tegevad ka siinmail. Sama liigname kasutamise tõttu võib oletada, et ta oli lähedases suguluses Vassili Vassiljevitš Rosladin-Kvašniga, kes oli eri aegadel üsna olulistel vojevoodikohtadel Novgorodis, Sokolis jm. Kuid ka Kirumpääl ja Rakveres ning Liivimaal tegutsenud väliväes; just tema hõivas veebruaris 1560 Tarvastu. Ent isegi tema polnud bojaar ega duuma-aadlikki mitte, vaid „pelgalt” esimese astme aadlik (*dvorjanin pervoj stat'i*), kellena kirjutas 1566. aastal alla ühele Maakogu otsusele. Arvatavasti kuulus meid huvitav Vassili Vladimirovitš (nagu V. Ohmann sedastab tema Aleksei Gippiuse poolt kiviristilt välja loetud isanime) või pigem siiski Leontjevitiš

¹ V. Ohmann. Kõrkküla ehk vene bojaari Vassili Rosladini kivirist. – Tuna 2012, nr. 3, lk. 53–65.